

De Dresdense barok in het Rijksmuseum

door W. HOLZHAUSEN

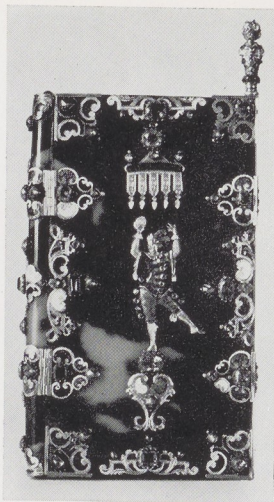
... la Cour de Frederic-Auguste fut, jusqu'à la mort de ce grand Roi, la plus brillante Cour de l'Europe.

Poellnitz, La Saxe galante, Amsterdam 1734.

Wie vóór de laatste oorlog de geschiedenis van de 18de eeuwse edelsmeedkunst van Dresden – in het bijzonder die van de grote Dinglinger – overzag, kon steeds met enige verbazing constateren, hoe weinig van deze kunstwerken buiten Dresden, d.w.z. buiten het 'Grünes Gewölbe', bewaard waren gebleven. Hoe zelden is van de voorwerpen, welke naar elders meegenomen en verloren gegaan zijn, een spoor achtergebleven. Bovendien, zo mocht men veronderstellen, zou de onvermoeibare werklust van een meester als Dinglinger, van zijn beide broers en van hun bekwame atelier nog méér moeten hebben voortgebracht dan de bekende werken voor August de Sterke en het hof. Maar deze wisten aan de speurzin van het wetenschappelijk onderzoek te ontsnappen.

Voor een van de Dresdense hofjuweliers, Johann Christoph Köhler, is een diepglanzend groen en blauw van het email kenmerkend. Hij heeft minder in goud dan in zilver gewerkt. Zijn werk vertoont een eigen cachet. Ofschoon hij de charme van de kunst van Dinglinger niet wist te bereiken, behoort hij toch tot de belangrijkste juweliers aan het hof van August de Sterke. De grenzen tussen zijn werk, of liever zijn manier van werken, en die van Dinglinger zijn dan ook niet nauwkeurig vast te stellen. Wanneer men eenmaal met zijn techniek, de kleuren van zijn email en de soms grappige kanten van zijn vindingen vertrouwd is geraakt, neigt men er toe het kleine, geëmailleerd gouden zittende Chineesje, een z.g. 'Pagode' (afb. 1), in het grensgebied Dinglinger-Köhler te localiseren. Het geraakte omstreeks 1930 uit het Grünes Gewölbe en vervolgens, via de verzameling Mannheimer, in het bezit van het Rijksmuseum. Met een overeenkomstig figuurtje vormde het een paar; twee barokparels werden er kunstig in verwerkt. Beide afgodsbeeldjes zijn afkomstig uit de kring van hofjuweliers van August de Sterke; over de meester geeft de inventaris van het Grünes Gewölbe geen uitsluitel.

Nog meer is men geneigd een notitieboekje van schildpad, met geëmailleerd gouden beslag en met edelstenen bezet – een carnet de bal (afb. 2) –, in hetzelfde grensgebied te plaatsen. De harlekijnen op beide kanten van het bandje herinneren ons eraan, dat destijds de Italiaanse Comedie in Dresden en spoedig ook in Meissen – men denke aan Kaendler – hoogtij vierde. Bovendien duiden vele détails op de Dresdense edelsmeedkunst: de diamanten, in zilver gevatte knopjes, het graveerwerk op het gouden beslag, het hoofd van een Turk, dat als knop van het potlood dient. Het ondoorzichtige zwart en wit, dat niet zeer harmonieus in het kleurengamma van het ornament is verwerkt, zou men bij Dinglinger moeilijk kunnen vinden. De weegschaal helt daarom voorlopig nog over naar de kant van Köhler. De inhoud van het carnet de bal is een met onvast potlood gekrabbelde kleine roman, bestaande uit afwisselend Russische (gedeeltelijk Oudslavische) en Duitse (gedeeltelijk Neder-

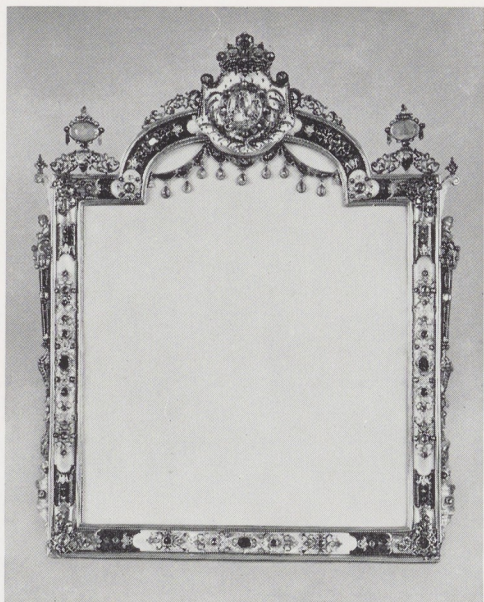
Afb. 1. Dinglinger-Köhler, Pagode, b. 5 cm Afb. 2. Dinglinger-Köhler, Carnet de bal, schildpad, 10 × 6,5 cm Afb. 3. Dinglinger-Köhler, Carnet de bal, ivoor, 10 × 6,5 cm. Verlijfplaats onbekend

saksische) notities. De vrouwen en mannen, die dit schreven – het zijn er verschillende – drukken zich op een naïef-fonetische manier uit. Zo ontstaat een spel waarbij men kan raden wie de schrijver is. Het wordt gespeeld met galante betuigingen en verholde namen. Enkele Russische woorden en een Russische tekst bemoeilijken de ontcijfering zeer. Volgens de beschrijving in 'Les trésors d'art' slaan ze ontegenzeggelijk op de dochter van de Russische keizer, Anna Petrowna en haar verloofde, de hertog van Holstein, als eigenaren ¹. Blijkbaar zijn zij een antwoord op de o.a. Nedersaksische verzen, de enige samenhangende Duitse bijdrage:

Darf ich Dich nur sterbens Kühsen
 ist mir och (!) in grabe (!) woll
 wan ich nur zu Deinen fûhsen (i in ü verbeterd)
 alhs ein Schalke (?) sterben sol
 Diech allein (?)

Waren het notities gemaakt in de loop van een dansavond? Waar heeft de ontmoeting tussen de Russische, avontuurlijke, jeugdige eigenares van het carnet de bal en de Nedersaksische beminnelijke partner plaats kunnen vinden? Mogelijk aan het hof van August de Sterke? Het is zeker dat het carnet uit Dresden afkomstig is. Anna Petrowna was de tweede dochter van Peter de Grote en Katharina I. Zij overleed in 1728 als gemalin van hertog Frederik Karel van Holstein-Gottorp, na de geboorte van haar zoon, de latere tsaar Peter III. Zij was toen twintig jaar oud. Misschien kwam het carnet de bal in 1726 in haar bezit. Behalve het carnet de bal van schildpad bestond er een pendant met een band van ivoor en een geëmailleerd gouden montuur, met op de voor- en achterkant van het bandje telkens een danser in geëmailleerd goud (afb. 3). Op de voorkant is het een Indiaan onder een baldakijn, op de achterkant een fluitspeler. In de bandwerkmotieven zijn de driebladige bloempjes verwerkt, die ook bij Dinglinger voorkomen. Naar alle waarschijnlijkheid hebben

¹ *Les trésors d'art en Russie*, 2 (1902), 309, pl. VI.

Afb. 4. J. M. Dinglinger, Spiegel, 45 × 36 cm

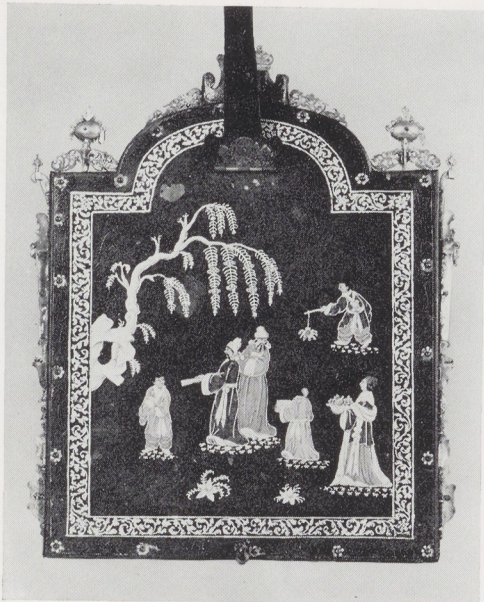
Afb. 5. Detail spiegel, Medaillon door J. F. Meyer

de twee bij het eerste carnet de bal genoemde personen beide een carnet bezeten. Waar het tweede zich tegenwoordig bevindt, is niet bekend¹.

De barokke decoratiekunst te Dresden vertoont over het algemeen een zekere humor, die zich soms spits, dikwijls echter alleen maar gemoedelijk-komisch uit. Hierbij komt een hang naar het speelse. Dit treft men in hoge mate aan bij de spiegel² (afb. 4-6) in het Rijksmuseum, die met August de Sterke en Dinglinger in direct verband staat. De lijst is met stukken parelmoer geïncrusteerd, waaroverheen een sierlijk weefsel van rafgijn ornament ligt, een fijnzinnige veelkleurigheid van email op goud, waarop edelstenen (afb. 4). Met echt en onecht wordt virtuoos omgesprongen. Sommige 'stenen' zijn niet anders dan glas op een gekleurde foelie van zilver, andere zijn boheemse granaatjes. De lange zijkanten van de spiegel worden geflankeerd door tot op zekere hoogte van opzij geziene hermen en vazen, gedeeltelijk van verguld zilver, gedeeltelijk van geëmailleerd goud.

De rechthoek van de spiegel wordt bekroond door de Poolse koningsmantel met palmtakken als een soort wapencartouche. In plaats van het wapen is echter een glazen medaillon aangebracht (afb. 5). Het bevat, minitieus klein, een bont reliëf: August de Sterke onder een baldakijn, gestoken in een wit met goud versierd gewaad, een allongepruik en driekante steek op het hoofd. Voor hem knielen twee figuren

¹) Zie noot op blz. 13. Evenals het andere carnet vroeger in de Ermitage, Leningrad, daarna verz. Mannheimer. ²) Afkomstig uit de Ermitage, Leningrad. In het hierboven geciteerde werk is op blz. 318 de spiegel met enige beschadigingen aan de lijst afgebeeld. Deze werd uiterst bekwaam door Fabergé in 1902 gerestaureerd. De tekst vermeldt dat de spiegel zich 'nu bij Fabergé bevindt'. Over Fabergé verschenen onlangs: H. Ch. Brainbridge, Peter Carl Fabergé goldsmith and jeweller to the Russian Imperial Court and the principal crowned heads of Europe, London-New York-Toronto, 1949 en A. K. Snowman, The art of Carl Fabergé, London, 1953.

Afb. 6. M. Schnell, Lakschildering op keerzijde spiegel

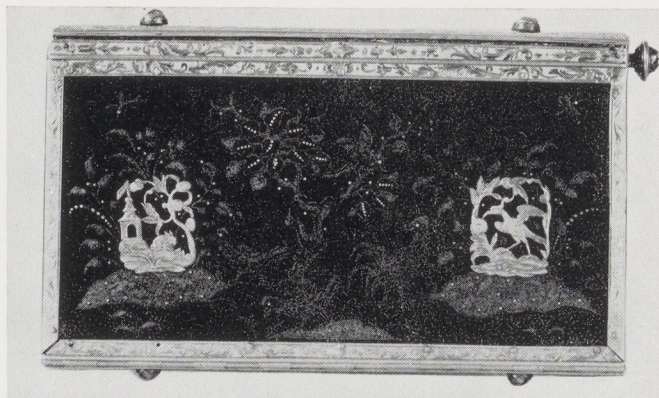

Afb. 7. M. Schnell, Lakschildering op bierpul van Böttger steengoed, h. 16,4 cm, zonder deksel

in lange rode gewaden en groene rokken. Hun driekante steken liggen op de grond. De achtergrond wordt door twee hofdienaren afgesloten. De keurvorst-koning maakt een theateraal gebaar van genade. Wijst hij daarbij op de twee vazen naast de troon? Het gaat hier kennelijk om twee Poolse groten op audiëntie, aan wie een bijzondere gratie verleend moet worden, want Pools zijn hun lange rode gewaden¹. Het reliëf, dat uit gekleurde pâte is vervaardigd, wordt ondanks het kleine formaat met plastisch temperament gepresenteerd. Het betreft hier een techniek en werkwijze, die van de Dresdense emailleur Johann Friedrich Meyer bekend zijn². Hij paste deze als een oorspronkelijk procédé op onversierde Saksische glazen toe. Het was zijn specialiteit daarop dergelijke kleurige reliëfs op geestige wijze te appliceren. Ik vermoed dat hij tot de vriendenkring van den huize Dinglinger behoorde. Zoals men ook anders wel eens zijn werk samen met email van Georg Friedrich Dinglinger aantreft, vindt men het hier met dat van Johann Melchior verenigd. Want aan hem kan men – het zij nogmaals gezegd – zonder enige twijfel de montuur van de spiegel toeschrijven. Het motief van de 'gehalveerde' gerekte hoge vaas, hier in de gedaante van een herme, treft men omstreeks 1720 aan bij de 'Obeliscus Augustalis', een werk van Dinglinger in het Grünes Gewölbe. Het gedeeltelijk gegraverde, als architectuur behandelde detail vindt men bij sommige zijner verguld zilveren pronkstukken³ en de tere witte acanthusrank op een ondergrond van blauw email behoort mede tot zijn motieven.

Het witte met goud geborduurde gewaad, dat August de Sterke draagt, reikt volgens

¹) Dergelijke gewaden van zijde bevonden zich in het Historisch Museum te Dresden. ²) W. Holzhausen, Sächsische Gläser des Barock, *Zeitschrift für Kunstwissenschaft*, 8 (1954), 105 e.v. ³) Vgl. ook het 'Trinkspiel' van Gross-Sedlitz 1720, a.w. 104. Verder: 'Noli me tangere', vroeger in het Grünes Gewölbe, ± 1720.

Afb. 8. J. M. Dinglinger, *Armeense juwelenhandelaar*, h. 12 cm Afb. 9. Dresden, *Carnet de bal*, piquéwerk, 11,6×6,7 cm

Poolse gewoonte tot aan de grond. Het is de dracht, waarin de keurvorst-koning en de Orde-ridders volgens de traditie van Polen, op zijn naamdag, de derde augustus, het feest van de Witte Adelaar van Polen, vierden. Over het witte kleding van de Orde droeg men de purperen mantel. Zo wordt het in de verslagen der feesten vermeld¹. August de Sterke had de Orde op de eerste november 1705 te Tykoczin in Litauen gesticht. Bij die gelegenheid reikte hij de eerste gouden, met rood geëmailleerde ordetekens uit. Het feest nam echter eerst na 1715 vaste vormen aan. Of het hier gaat om het uitreiken van een ordeteken dan wel om een ander gunstbewijs op de feestdag van de Orde, kunnen wij niet uitmaken. De breed op de koningsmantel uitgespreide palmtakken kent men van wapencartouches op geëmailleerde, aan het Dredense hof gebruikte glazen uit de laatste tien jaren van zijn regering. August de Sterke overleed in 1733.

De achterkant van de spiegel is versierd met een fijne schildering in lak op koper van de hand van de Dredense lakschilder Martin Schnell (afb. 6). Zij heeft haar frisheid behouden, alsof zij zojuist uit het atelier is gekomen. De wijze van decoratie herinnert aan de kostbare lakschildering van Schnell op de achterkant van een kastdeur in het Museum te Frankfort aan de Main. Deze Schnell heeft ook de bierpul van Böttger steengoed in het Rijksmuseum gedecoreerd (afb. 7). Van de door hem versierde bierpullen en andere soorten van vaatwerk is nog meer bewaard gebleven². Zonder twijfel is ook de Armeense juwelenhandelaar van geëmailleerd goud en barokparels een werkstuk van Dinglinger (afb. 8). Dit veronderstelde Fabergé te St. Petersburg reeds in 1902³. Bij dit kunstwerk, dat niet hoger dan een hand is, kan men spreken van een waarlijk levendige geest. Een sterk plastisch gevoel geeft vorm en beweging aan het lichaam, ja legt op onnavolgbare wijze in een snel ogenblik de handeling vast. Met een volmaakte beheersing van zijn techniek heeft de goudsmid de driedimensionaliteit van de diepe mantelplooien gemodelleerd. Het nonchalante van de figuur komt tot uitdrukking door de eenheid van lichaam en

¹) a.w. 95 e.v. ²) Voor een bierpul op de veiling Lempertz, Keulen, 1953, zie: 'Die Weltkunst' 15 nov. 1953, nr 22, blz. 13-14. Voor het monogram van Schnell op een kan van Böttger steengoed vgl.: W. Holzhausen, Lackmalerei auf Böttgersteinzeug, *Freunde der Schweizer Keramik, Mitteilungsblatt* Nr. 15, 1950, 14. ³) Afkomstig uit de Ermitage, Leningrad; *Les trésors d'art en Russie*, 2 (1902), 312, afb. bovenaan, tekst blz. 323. Volgens Fabergé 'misschien van de beroemde Dinglinger'.

kleding. Het subtiële in de karakteristiek van het uitheemse type, dat vooral ook in het gelaat en de handen tot uitdrukking komt, wordt zonder enige moeite met de middelen van de edelsmeedkunst bereikt. In de manier waarop het aapje zijn poot uitstrekt naar het juweel is getracht het vluchtige leven van het ogenblik te vatten, ja het gehele groepje lijkt in zijn eigen bekoorlijk spel verdiept te zijn. Hier zijn wij nog een andere vertolker van het psychologische op het spoor: men herinnert zich dat Dinglinger en Permoser met elkaar in verbinding stonden, hetgeen in meer dan een werkstuk duidelijk aan de dag treedt. Zonder twijfel mag men hier een model van de hand van Permoser voor de delen die in goud gegoten zijn veronderstellen ¹.

Van dergelijke uitheemse figuurtjes bediende Dinglinger zich bij het vervaardigen van het 'Feest van de Grootmogol' (1701-1708) en later bij de 'Obeliscus Augustalis'. Voor enkele figuren konden voorbeelden gevonden worden in gravures van de Nederlandse reisbeschrijvingen, die in Amsterdam en Haarlem verschenen waren ². Van een Armeense handelaar, die zonder twijfel een andere manier van optreden had dan onze reiziger, verwief August III intussen in 1742 op de Leipziger Messe de beroemde groene diamant, die zo groot was als een duivenei. De zittende Armeniër van barokparels in het Rijksmuseum zal ten tijde van de 'Obeliscus Augustalis', dus omstreeks 1720, ontstaan zijn. Deze datering ligt te meer voor de hand omdat hij ook wat de grootte betreft met de figuren van het zojuist genoemde 'gedenkteken' overeenkomt. Zij zijn ongeveer een derde groter dan die van de 'Grootmogol'.

Tenslotte is ook het gouden notitieboekje - opnieuw een carnet de bal - in het Rijksmuseum in de omgeving van de Dresdense hofkunstenaars ontstaan (afb. 9). Het bandje is van zwarte lak ³. Een uiterst fijn ornament van 'piqué' siert de zwarte vlakken. De lakkunst hoorde in Dresden thuis, evenals het 'piqué'. De uit Engeland afkomstige P. Triquet werkte in deze techniek op schildpad ⁴. De zwarte lak wekt zo ongeveer de illusie van schildpad. Piquéwerk in goud op schildpad had Triquet samen met Köhler, volgens een mededeling van Sponzel, op het garnituur van schildpad van August de Sterke uitgevoerd. De geestige hantering van de graveerstift in het ornament van de gouden montuur van het carnet de bal doet echter eerder denken aan de hand van Dinglinger.

Alle hier besproken *preciosa* zijn het werk van Dresdense hofjuweliers. Peter de Grote kende hun faam en waardeerde hen dermate, dat hij in 1712, op doorreis van Karlsbad, in Dresden alleen bij Dinglinger wilde logeren. Hij verbleef met zijn gevolg een week lang in diens huis, dat een beroemde bezienswaardigheid was. Mogelijk verwierf hij toen de carnets de bal, die misschien enkele jaren voor de dood van Peter de Grote, in 1725, door de twee andere kostbaarheden gevolgd werden. De tsaar had destijds de weg gebaad voor contacten met de goudsmidskunst van West Europa, met het resultaat dat onder zijn opvolgster Katharina een hele kolonie van Franse goudsmiden zich in St. Petersburg vestigde en op het gebied van *preciosa* toonaangevend werd.

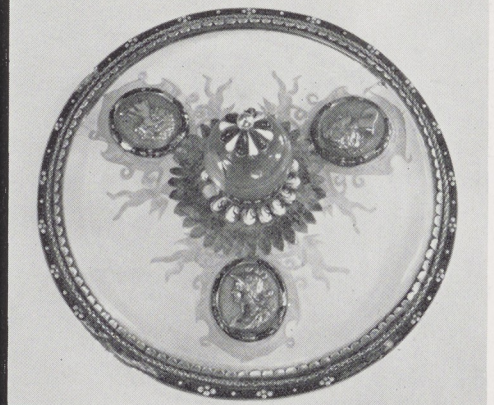
Doch hiermee is het bezit van het Rijksmuseum aan kostbaarheden van de Dres-

¹) Een inktkoker met een trompetspelende neger op een schimmel (ebbehout en ivoor) in: *Les trésors d'art en Russie*, 2 (1902), afb. op blz. 333 bovenaan, is zeker van Permoser, de montuur waarschijnlijk van Dinglinger, vgl. de beeldjes in het Grünes Gewölbe. Verder a.w. afb. op blz. 320, een olifant als porte-flacon, waarschijnlijk van Permoser en misschien van Dinglinger. ²) W. Holzhausen, Die Rolle der Graphik im Werk Johann Melchior Dinglinger, *Die graphischen Künste*, N.F. 4 (1939), 93. ³) Afkomstig uit de Ermitage, Leningrad; *Les trésors d'art en Russie*, 2 (1902), pl. 138. ⁴) Een necessairegarnituur van goud, gedeeltelijk met zwarte lak, was in het 'Grünes Gewölbe'. Vgl. J. L. Sponzel, Führer durch das Grüne Gewölbe, 1921, 227.

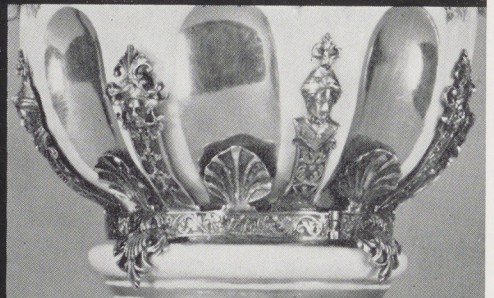
11

10

12

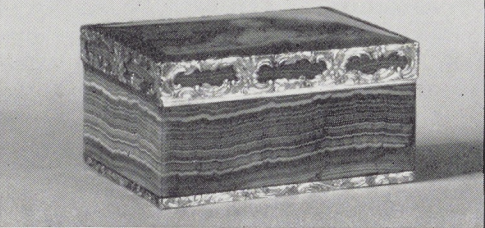
13

14

15

15

Afb. 10. Dresden, Deksel van bergkristal, diam. 8,2 cm. Afb. 11. Bokaal, Saksisch porselein, h. 47 cm.
 Afb. 12. Bokaal, detail. Dresdense montuur. Afb. 13. Dresden, Flaconnetje, h. 4,9 cm. Afb. 14. Dresden,
 Dekschaaltje, h. 3,5 cm. Afb. 15. Dresden, Snuifdoos, h. 3,6 cm, br. 6,9 x 5 cm

10 dense goudsmidskunst nog niet uitgeput. Een dubbel flaconnetje van het fijnste geëmailleerde goud behoort ook hiertoe (afb. 13). Het is afkomstig uit het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden te 's-Gravenhage. Het plastische ornament is uitermate geestig en de rocaille kondigt zich er reeds bijna in aan. Het haantje en hennetje van porseleinachtig geëmailleerd goud, die als bekroning van de stopjes dienst doen, lijken miniatuurdiertjes uit Meissen.

In Dresden werd voorts het montuur van verguld zilver van de, voor August de Sterke bestemde, bokaal met deksel van Saksisch porselein vervaardigd (afb. 11 en 12). De bekroning wordt gevormd door een groep welke net zo voorkomt op een zich eveneens in het Rijksmuseum bevindende klok van porselein, die 1727 gedateerd is in onderglazuur blauw. Tenslotte verraadt de geëmailleerde gouden montuur van een deksel van bergkristal (afb. 10) de hand van een hofjuwelier uit Dresden, in het bijzonder in de motieven van het email, in de fijne en preciese techniek en in de antiekiserende, aan munten herinnerende profielkoppen.

12 Het gouden dubbele flaconnetje heeft een voet, gemaakt van een Saksische cornalijnsteen, waarin, als zegelstempel, een korenschoof is gesneden. In het bergkristallen deksel zijn zwevende putti gesneden op de manier van gemmen. Ook de techniek van het snijden in steen bloeide te Dresden. Op dit terrein was Hübner de voor-naamste meester. Bij het goudsmidswerk gaan onze veronderstellingen echter meer uit naar Dinglinger en het hof van August de Sterke. Ook een klein dekschaaltje van chalcedon in geëmailleerd gouden montuur zou, wegens de sierlijkheid van de techniek, uit Dresden afkomstig kunnen zijn (afb. 14).

'So verbindet sich bey diesem Mode-Bijou Luxus, Geschmack und Wissenschaft, und macht es wirklich für jeden reichen Kenner interessant'.

Journal der Moden, Weimar, April 1786, sprekende over Neuber.

14 In de kunstgewrochten van August de Sterke's hofjuweliers weerspiegelde zich de vorstelijke schittering van de keurvorst-koning en de Saksische edelstenen hebben daarin een belangrijk aandeel gehad. Dinglinger, Köhler, Döring en andere meesters hebben in deze stenen het materiaal gevonden, waaruit zij met hun fonkelende fantasie hun kunstvoorwerpen creëerden. De dood van August de Sterke in 1733 betekende het einde van een toen in de mode zijnde voorliefde voor dit soort kabinetkunst.

15 In de tijd die daarop volgde wist speciaal de snuifdoos zich als meest geliefd gebruiksvoorwerp te handhaven, de 'tabatière', die vervaardigd werd uit kostbare stenen, die soms van Saksische afkomst waren. Het toppunt van fantasie en verfijning in het bewerken van edelstenen werd bereikt in de techniek van de Dresdense hofjuwelier en snijder van edelstenen Johann Christian Neuber (1736-1808), die de kostbare Saksische stenen op een tot nog toe ongekennde wijze wist samen te voegen. Zijn periode van werkzaamheid valt samen met het optreden van de grote mineraloog Werner uit Freiberg, de wetenschappelijke vriend van Goethe. Neuber bereikt in zijn werk een uiterst hecht en gelukkig samengaan van edelsmeedkunst en wetenschap. Kostbare en nog steeds talrijke galanterie-artikelen van Neuber en zijn tijdgenoot uit Dresden, Stiehl, worden bekleed met mozaïeken van Saksische edelstenen, die in gouden bandjes zijn vastgeklemd. Zij doen een oeroude, reeds in Egypte toegepaste techniek herleven. Neuber heeft deze techniek, die zich ten tijde van Dinglinger na een aarzelend begin ontplooidde, welbewust tot een systeem van mozaïekwerk ontwikkeld.

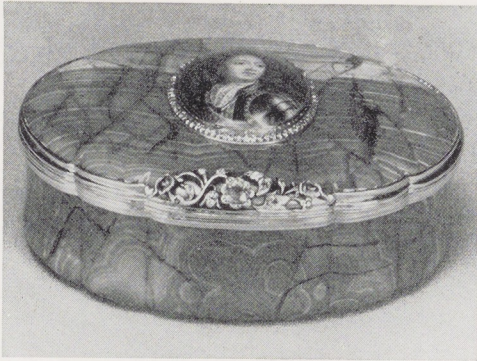
Het werken met mozaïek in deze tijd is de laatste poging op artistiek gebied van het mercantilisme, om door veredeling van binnenlands materiaal waardevolle voorwerpen te produceren, vooral voor export.

Het bondgenootschap tussen wetenschap en kunstnijverheid moest nieuwe afzetgebieden ontsluiten. Geen schoolmeesterij doet afbreuk aan deze kostelijke schepingen van het kunsthandwerk, hoe leerrijk ze per slot van rekening ook voor de ter zake kundige vrienden van het land of van de mineralogie waren. Zij waren slechts gemaakt ten dienste van de politieke representatie, doch tevens voor de vreugde van het bezitten. Deze beide aspecten kwamen ten volle tot hun recht door een benijdenswaardig 'connoisseurship', dat de tijd eigen was.

Voordat de techniek van het in gouden bandjes gevatte mozaïek zó vervolmaakt werd, dat het voor de toepassing van inheemse edelstenen te Dresden verschijnt als een klassieke kunstvorm van het late mercantilisme, bestonden er reeds verschillende voorlopers van. Ten tijde van Neuber werd vooral voor zijn snuifdozen en zijn z.g. kabinetdoosjes veel geld betaald. Zij waren met vele tientallen stukjes van verschillende soorten edelstenen bekleed, die een wetenschappelijke verzameling van inheemse stenen vertegenwoordigden. Cijfers op de gouden bandjes van het mozaïek kwamen overeen met bijgevoegde lijsten van de vindplaatsen, welke als sierlijk geschreven boekjes bij de doosjes hoorden en soms in een geheim vakje erbij ingesloten waren. Het Rijksmuseum te Amsterdam bezit twee doosjes, die karakteristiek zijn voor deze kunstvaardige verwerking van Saksische edelstenen. Eén ervan is vóór Neubers tijd ontstaan (afb. 15). Beide doosjes zijn uit bandagaat in een gouden montuur vervaardigd. Voor beide werd het materiaal geleverd door de beroemde kleine groeve aan de rechter oever van de Müglitz, direct aan het water gelegen beneden de Neumühle bij Schlottwitz in het Ertsgebergte. Het rechthoekige doosje bewijst, dat reeds vóórdat Neuber met zijn mozaïektechniek begon, van de groeve gebruik gemaakt werd, ook al was het sporadisch. De wanden en de bodem van het doosje zijn samengesteld uit betrekkelijk grote, dunne plaatjes. De gouden, sierlijk opengewerkte montuur van het deksel koketteert min of meer met het geheimzinnige, dat men soms bij middeleeuwse zettingen van edelstenen tegenkomt, waarbij de steen meer wordt vermoed dan getoond¹. Overigens moet het in kleuren uitermate levendige, maar in zijn structuur barstjes vertonende materiaal door de dunte van de gesneden en geslepen plaatjes veredeld worden. Het rechthoekige deksel bestaat uit een Frans, minitieuw geschilderd portretminiatur van de markiezin de Pompadour, vrij naar Boucher (afb. 15). Frans is ook het bekoorlijke gouden montuur, dat zeker in Parijs is ontstaan. Bij dit doosje is dus sprake van een verdere bewerking in Frankrijk en derhalve ditmaal van export der Saksische stenen.

Dit is niet het enige geval. Hoe bandagaat uit Schlottwitz, samen met koraalrode agaag uit Halsbach bij Freiberg, in Saksen werd verwerkt toont een ovaal, geschulpt doosje in traditionele vorm (afb. 16)². Dit was in 1949 bij Hans Backer in Londen en bevindt zich tegenwoordig in de verzameling van de hertog van Wellington. Het deksel is van bandagaat, het doosje van koraalrode agaag. De afbeelding geeft de structuur van het gesteente, dat van roestrood via grijs naar violet overgaat, waarheidsgetrouw weer, maar de breuken en barsten, die de slijper meer gehinderd zullen hebben dan de hedendaagse beschouwer, worden er al te sterk door geaccentueerd. Men mag aannemen dat zowel de dunne plaatjes agaag van het recht-

¹) Een soortgelijk opengewerkt montuur bij een schepping van de Franse edelsmeedkunst bijv. in: *Les trésors d'art en Russie*, 2 (1902). ²) Op de interessante geschiedenis van het delven en verwerken van edelstenen in Saksen (sedert het eind van het Stenen Tijdperk) kunnen wij hier niet ingaan. Een zeer vroeg werk van koraalrode agaag uit Halsbach uit het eind van de 16de eeuw, nl. de schaal in het Museo degli Argenti te Florence, was in 1956 op de tentoonstelling 'Italia splendida' in Den Haag (cat.nr. 169). Zij is afkomstig uit het groothertogelijk bezit der Medici. Een soort monstrans van koraalrode agaag uit omstreeks 1600 bevindt zich in de schatkamer van de Dom te Praag. In beide gevallen is zonder enige twijfel de mineralogische localisering mogelijk. Reeds omstreeks 1720 treft men bandagaat uit Schlottwitz aan, dat Dinglinger voor de schutpaaltjes van de 'Obeliscus Augustalis' in het Grünes Gewölbe gebruikte.

Afb. 16. Dresden, Snuifdoos, Verz. Hertog van Wellington

Afb. 17. J. Chr. Neuber, Snuifdoos, b. 3 cm, br. 6,3 × 4,7 cm

hoekige doosje in het Rijksmuseum als de twee delen van het ovale doosje te Dresden vervaardigd werden. Blijkbaar beschikte men ook ten tijde van August III over bekwame snijders, respectievelijk slijpers van stenen. Het montuur vertoont boven aan de rand van het deksel een sierlijk, à jour bewerkt ornament, zoals men het van de Dresdense hofjuweliers verwachten kan. De voortreffelijke miniatuur in email op het deksel is ouder. Deze stelt August III als keurprins voor en herinnert aan miniaturen van Charles Boît. De voorgestelde draagt een allongepruik, die tot 1715-1720 in de mode was.

Ovaal is ook het doosje in het Rijksmuseum, dat bekleed is met mozaïek van bandagaat, gevat in gouden schotjes (afb. 17). Het is een techniek die kenmerkend is voor Neuber. Op de gouden schotjes staan echter niet, zoals meestal het geval is, cijfers om de steensoorten in een bijbehorende lijst op te geven. Dit doosje is vroeger dan die met de straalsgewijs gerangschikte steensoorten, waarvan talloze voorbeelden bestaan. Het is door zijn decoratieve opzet zeldzamer, want de gouden omranding van het montuur heeft nog de rocaille-vorm. In het mozaïek zijn de stukjes agaat uit Schlottwitz diagonaalsgewijs gelegd. Mede door de gelaagde structuur van het gesteente wordt zodoende een indruk gewekt als van een in de diagonaal gearceerd vlak, zoals bij de versiering van gouden doosjes graag werd aangebracht. De vondst van Neuber bestaat dus hier niet alleen uit het mozaïek, d.w.z. uit het monteren van stukjes steen in vakjes, afgescheiden door gouden bandjes, maar ook uit het vervangen van het graveerwerk van de juwelier door de gelaagde structuur van het bandagaat. Langs de bovenrand van het deksel slingert zich aan de voorkant als versiering, een ornamentale guirlande van edelstenen: robijnen en een topaas van de Schneckenstein in het Vogtland. Ook deze versiering is stellig in Dresden, en misschien wel door de handen van Neuber, ontstaan. De kostbare, maar aan grote stenen niet zeer rijke groeve had aan August de Sterke reeds een volledig garnituur grote knopen voor een costume geleverd. Op het deksel van het doosje bevindt zich een miniatuurtje met een bouquetje bloemen van zeer fijne, bijna doorzichtige email. Mogelijk is het van Franse oorsprong. Het vormt de afsluiting van een medaillon en kan eraf genomen worden door op een knopje te drukken. Het sierlijke doosje heeft niet de grootte en het gewicht van de meeste latere dozen van Neuber. De twee eerste doosjes zijn volgens mij omstreeks 1740-1750 ontstaan, de doos van Neuber tegen het einde der jaren zestig. Pas op 12 augustus 1755 werd hem officieel concessie verleend om gebruik te maken van de 'Königl. Bruch bei der neuen Mühle',

waaruit hij blijkbaar reeds vroeger materiaal betrokken had. Hij liet echter daar niet eerder hakken dan wanneer hij iets voor zijn voortreffelijke mozaïekkunst nodig had ¹.

¹) Voor de hofjuwelier Neuber en de hem verleende concessie in zake de jaspis- en agaatgroeve bij Schlottwitz en zijn overige omstandigheden zie: Haupt-Staats-Archiv te Dresden, Heft 51A, Actenrep. d. Generaldirektion, blz. 11.

Literatuur: H. & S. Berry-Hill, *Antique gold boxes, their lore and their lure*, New York, 1953; W. Holzhausen, Johann Christian Neuber, Ein sächsischer Meister des 18. Jahrhunderts, Dresden, 1935; W. Holzhausen, Johann Christian Neuber, *Apollo*, 1950, 104; W. Holzhausen, Kunstformen des Merkantilismus in Sachsen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, *Zeitschr. f. bildende Kunst*, 1926, 221; W. Holzhausen, *Die Weltkunst*, sedert 1950 passim vermeldingen van met edelstenen versierde dozen in de berichten over kunstveilingen bij Lempertz te Keulen; J. L. Sponsel, Christian Neuber und die Wiederbelebung des Zellenmosaiks, *Berichte aus dem Knopfmuseum Waldes*, 4 (1919); M. Rosenberg, *Der Goldschmiede Merkzeichen*, 3e druk, Frankfurt a.M., 1923, s. v. Dresden.

Kanttekeningen en berichten

De plechtigheid van zaterdagmiddag 28 november 1959 verschildte voor het oog van toeschouwers en deelnemers niet van andere plechtige gebeurtenissen in het Rijksmuseum. Althans niet in de aanvang, toen honderden en nog eens honderden de oostelijke ingang betraden en zich naar de voorhal begaven. Men herkende de dignitarissen van departement en musea, de vrienden van het Rijksmuseum, kunsthistorici; allen die op een of andere wijze behoren tot de wereld waarin het kunstwerk gedachten en gevoelens beheerst.

Het besef van het onherroepelijke feit waarvoor men samenkwam zal tot menigeen eerst zijn doorgedrongen toen de gastheer, de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, het woord nam. Na variaties op het thema van de voortreffelijke verrichtingen van de hoofddirecteur onthulde hij Charlotte van Pallandt's plastic die, op het bekende voetstuk met de zakelijke gegevens daarin gehouwen, bestemd is naast Röell's voorgangers te figureren in het trappenhuis.

De Commissaris van de Koningin van de Provincie Noord-Holland, Mr. J. Prinsen, als tweede spreker, deed mededeling dat het Hare Majesteit de Koningin had behaagd Jhr. Dr. D. C. Röell te benoemen tot Groot-officier in de Huisorde van Oranje.

De burgemeester van Amsterdam, releverende dat de kostbaarste eigendommen van de Gemeente, als de Nachtwacht en het Joodse Bruidje, gedurende veertien jaren onder verantwoording van de scheidende hoofddirecteur van het Rijksmuseum waren beheerd, vereerde Jhr. Röell met de zilveren medaille van de Stad Amsterdam.

Als laatste spreker trad Jhr. F. J. E. van Lennep op, in de kwaliteit van voorzitter van het nationale huldigingscomité, met een zeer persoonlijk getinte rede, waarin de hoofddirecteur met fijne toetsen

werd geportretteerd. Als huldeblijk bood hij namens het comité Jhr. Röell een Empire zilveren schenkkanaal, en schonk daarbij, eveneens namens het comité, een reisbeurs.

De hoofddirecteur, ten slotte het spreekgestoelte bestijgende, sprak een dankwoord tot elk der sprekers en tot allen, en verrijkte de museumcollectie met een 15de-eeuwse doos voor een corporale, met borduurwerk versierd (afb. omslag), waarvan hij, met karakteristieke bescheidenheid, de bestemming – zaal of depot – aan het oordeel van zijn opvolgers overliet.

Het definitieve afscheid viel laat in de middag van de 30ste november, toen Mr. Y. Scholten, staatssecretaris, de functie van hoofddirecteur, ten overstaan van het voltallige personeel van het Rijksmuseum, overdroeg aan Dr. A. F. E. van Schendel. Bij deze gelegenheid werden de geschenken van staf en personeel voor Jhr. Röell aangedragen en uitgesteld. Als pronkstukje schitterde daartussen een 18de-eeuwse zilveren suikerbus, met Amsterdams merk, maar typisch Haarlems van vorm – een 'probleempje' dus.

BOUWERKZAAMHEDEN

Met de bouwwerkzaamheden in – en nu ook onder – het Rijksmuseum zal Jhr. Röell, nu hij als hoofddirecteur is afgetreden, verbonden blijven als adviseur.

Jhr. Röell verliet een museum dat voor 2/5 is gesloten. Werkzaamheden, o.a. de aanleg van een air-conditioningsysteem, vinden plaats in de westelijke vleugel, d.w.z. dat vrijwel de gehele afdeling Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid, de tentoonstellingszalen van het Prentenkabinet, het restaurant (tijdelijk verplaatst naar de oostelijke binnenplaats) en de rechter hoofdingang buiten gebruik zijn gesteld. Men rekent dat de genoemde afdelingen in het voorjaar 1960 weer grotendeels voor het publiek te bezichtigen zijn. Gedurende vele maanden ook zullen duizenden wandelaars en fietsers die naar hun werk gaan, de gelegenheid hebben de buitenarchitectuur van het Rijksmuseum ter afwisseling eens vanuit het Westen of Oosten te bekijken, nu de onderdoorgang is gesloten wegens herziening van de funderingen en de bouw van een nieuwe onder-